

Asia: VN/17391/2025

Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi eduskunnalle Kansaneläkelaitoksen tietojenvaihtoa koskevan lainsäädännön muuttamiseksi

Lausunnonantajan lausunto

Pankki- ja tilitietoihin liittyvä lausuntopalaute:

Kelan etuuksien hakemisessa tarvittavien liitteiden toimittamiseen liittyvät käytännön haasteet ovat etsivälle nuorisotyölle ja työpajatoimijoille tuttuja. Monet näiden palveluiden piirissä olevat tarvitsevat rinnallakulkijoilta ja kasvokkaista apua OmaKela-sivustolla toimimiseen, jotta etuushakemus saadaan asianmukaisesti jätettyä.

Into kuitenkin kyseenalaistaa, ovatko Kelalle nyt ehdotetut aiempaa laajemmat oikeudet pankki- ja tilitietojen tarkasteluun perustellussa suhteessa etuuksien verrattain harvinaiseksi todettuun väärinkäyttöön, jota esityksellä sanotaan ratkottavan. Ennen kaikkea esitys herättää kysymyksiä kansalaisen asemasta ja suhteesta viranomaistoimintaan ja julkiseen hallintoon, ellei siihen tehdä tasapainoa korjaavia täydennyksiä.

Ensinnäkin yhteiskunnallisen luottamuksen ylläpysymiseksi etuutta hakevan kansalaisen tulisi kyetä näkemään OmaKela-sivustolta vaivatta, eli ilman erillistä lokitietopyyntöä, milloin ja minkä asian käsittelyn yhteydessä Kela on saanut käyttöönsä hänen tilitietojaan. Pelkkä hakijan informointi etuuden hakemisen yhteydessä ei ole riittävä mekanismi varmistamaan hyvään viranomaistoimintaan kuuluvaa läpinäkyvyyttä, jota tarvitaan pitämään yllä kansalaisen yksityisyydensuojaa ja tunnetta omasta toimijuudesta.

Into ehdottaa esitykseen lisättäväksi: taataan kansalaiselle oikeus ja mahdollisuus tarkastella, ilman erillistä pyyntöä, sellaisia lokitietoja, joista selviää milloin ja mitä tietoja Kela on häntä koskien hakenut pankki- ja maksutilien valvontajärjestelmästä. Tämä läpinäkyvyyden ja vastavuoroisuuden lisääminen tarjoaisi edellytyksiä kansalainen-Kela -luottamussuhteen ylläpysymiseen.

Toiseksi muutosten toimeenpanon yhteydessä on olennaista varmistaa, että sekä suostuminen pankkitietojen tarkasteluun että siitä kieltäytyminen – eli tarvittavien liitteiden toimittaminen Kelalle omatoimisesti – ovat asiakkaalle tasavertaisia, hänen arkensa sujuvuuden kannalta aidosti mahdollisia vaihtoehtoja. Muutoin jälkimmäinen tuottaa vaikutelman pankkitietojen luovuttamisesta kieltäytymisen ja manuaalisen polun epätoivottavuudesta ja riskialttiudesta. Tällä hetkellä tämä riski näyttää huomattavalta, kun otetaan huomioon Kelan perustoimintaan viime aikoina kohdistuneet leikkaukset, jotka ovat johtaneet työntekijöiden ja toimipisteiden vähentämiseen ja kokonaisten toimintojen alasajoon. Kelan toiminnassa tulee jatkossa määrätietoisesti panostaa siihen, ettei manuaalinen prosessi johda etuuskäsittelyn viivästymiseen.

Ennen kuin hakija valitsee, miten hän haluaa pankki- ja tilitietojensa kanssa menetellä, on hänelle esitettävä selkokielisesti se, mitä erilaiset toimintavaihtoehdot käytännössä tarkoittavat: kuinka Kela voi hakea pankki- ja tilitietoja, ja miten on toimittava, jos hakija ei pidä sitä toivottavana.

Matkakorvauksiin (Kela-taksit) liittyvä lausuntopalaute:

-

Toimeentulotuessa huomioitavia laskuja koskevaan Kansaneläkelaitoksen tiedonsaantioikeuteen liittyvä lausuntopalaute:

-

Toimeentulotuen hakijan tietojenanto- ja ilmoitusvelvollisuuteen liittyvä lausuntopalaute:

Into katsoo, että Kelan yhteistalouden mahdollisuuden selvittämiseksi käyttämiä metodeja tulee selkeyttää. Tulee panostaa siihen, että niin etuudenhakijaa kuin hänen läheisiään informoidaan pankki- ja maksutilien järjestelmästä haetuista tiedoista sekä niiden käyttötarkoituksesta. Kun Kelan lähtökohtainen oikeus tilitietojen hakuun koskisi toimeentulotuen kohdalla hakijan lisäksi myös perheenjäseniä ja ruokakuntaa – ja jos hakijan näkökulmasta ei ole selvää, missä kaikissa tilanteissa Kela voi selvittää mahdollista yhteistaloutta – on riski, että tämä läpinäkyväisyys vahvistaa epäluottamusta yhteiskuntaa kohtaan.

Into myös katsoo, että tilitapahtumien teknologisoituva valvonta ja hallinnon tasolta esitetty yksisuuntainen vaade läpinäkyvyydestä yhdistettynä toimeentulotuen ns. kokonaisuudistuksen myötä tehtäviin sanktioiden vahvistamiseen ja leikkauksiin sekä palvelujen heikentämiseen on haitallinen yhdistelmä toimeentulotukea hakevien henkilöiden osallisuuden vahvistamisen ja myönteisten siirtymien tukemisen kannalta.

Jos esimerkiksi asunnottomat tai vainon, väkivallan tai identiteettivarkauden uhriksi joutuneet henkilöt kokevat, että etuuden hakemiseen kuuluva ja heille osin läpinäkyvä valvonta voi paljastaa heidän arkaluonteiset elämäntilanteensa haitallisiksi tavoin, moni saattaa vetäytyä tarvitsemansa tuen piiristä, ja syrjäytymisen riskit kasvavat. Tähän liittyvän kehityksen voi nähdä jatkossa lisäävän monien palvelujen kysyntää. On hämmäntävää, ettei esitys kuitenkaan huomioi etuuskien ja palvelujen kytköstä, eikä tunnista sitä, kuinka moni toimeentulotuensaaja hyötyisi tuen tarjoamisesta ja vahvemista yhteyksistä sosiaalipalveluihin.

Lisähaasteita tukitoimintojen parissa aiheutuu siitä, ettei tarvittavia lisäpanostuksia työhön ole toteutettu. Päinvastoin Kelan palvelua on vähennetty merkittävästi. Etsivän nuorisotyön valtionavustus on inflaation huomioiden vuonna 2026 noin 10 vuoden takaisella tasolla, vaikka työssä kohdattujen nuorten aikuisten elämäntilanteet ovat pandemian jäljiltä keskimäärin huomattavasti aiempaa vaikeampia, ja muiden palveluiden saatavuuden heikentyminen kuormittaa etsivää nuorisotyötä yhä vahvemmin.

Lisäksi kuntouttavan työtoiminnan ja muiden matalan kynnyksen valmennuksellisten palvelujen saatavuus on vähentynyt samaan aikaan, kun pitkäaikaistyöttömien määrä on kasvanut. Osassa kuntia ei ole enää nuorten työpajaa, johon työn ja koulutuksen ulkopuolella olevat nuoret pääsisivät lähipalveluperiaatteella vahvistamaan arjenhallintaansa sekä koulutus- ja työelämävalmiuksiaan, ja yhä useampi heikossa työmarkkina-asemassa oleva nuori on jäänyt ilman tarpeisiinsa vastaavia palveluita.

Etsivässä nuorisotyössä ja työpajakentällä on nähty läheltä, miten hyvinvointialueuudistuksen jälkeen sosiaalipalvelut ovat vetäytyneet monin paikoin yhä kauemmaksi niistä kansalaisista, jotka eniten tukea tarvitsisivat tai joilla on tukenaan vähiten sellaisia henkilöitä, jotka heitä auttaisivat sote-palveluihin pääsemisessä ja niissä toimimisessa.

2020-luvulla siirtyminen toimeentulotuelta työn tai koulutukseen piiriin on käynyt monelle etuudensaajalle aiempaa vaikeammaksi. Yhteiskunnallista osallisuutta vahvistavia palveluita on vähennetty ja toimivilta ratkaisuilta on vedetty mattoja alta niin rahoitusta kuin lainsäädäntöäkin ravistelemalla. Into katsoo, että nyt käsillä oleva esitys näyttäytyy jatkona tähän, eikä sisällä pyrkimystä siihen, että haavoittuvassa asemassa olevien elämänkulkuun pyrittäisiin vaikuttamaan avun ja tuen saamisen mahdollisuuksia parantaen.

Lääkärinlausuntoja- ja todistuksia koskevan tiedonsaantioikeuden tarkentamiseen liittyvä lausuntopalaute:

-

Muihin toteuttamisvaihtoehtoihin liittyvä lausuntopalaute:

-

Vaikutusten arviointiin liittyvä lausuntopalaute:

Vaikutusarvioinnissa olisi syytä tarkastella sitä, miten ehdotus pankki- ja tilitietojen automatisoidusta tietojensiirrosta vie etuus- ja palvelujärjestelmän painopistettä luottamuksesta yhä syvemmälle etuutta hakevan kansalaisen lähtökohtaiseen epäilyksenalaisuuteen ja teknologisoituvaan valvontaan, joka uhkaa jäädä kansalaiselle itselleen osin läpinäkymättömäksi. Vaikka ehdotettu menettely sisältää joitakin itsemääräämisoikeutta tukevia elementtejä (kielto-oikeus), kokonaisuudessaan se voi silti rapauttaa haavoittuvassa asemassa olevien henkilöiden kokemusta yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta.

Ilman muutoksia ja merkittäviä panostuksia sosiaalipalveluihin ja matalan kynnyksen kohtaaviin toimintoihin, voikin ennakoida, että vaikka esityksen toimeenpano paikoin sujuvoittaisikin Kelan etuusprosesseja, se myös lisäisi molemminpuolisen epäluottamuksen kehiä ja osattomuuden kokemusta etenkin niiden parissa, jotka joutuvat vaikeassa elämäntilanteessa turvautumaan viimesijaisiin etuuksiin, kuten toimeentulotukeen.

Muu lausuntopalaute:

Esityksessä on tunnistettu joitakin todellisia etuuksien hakemiseen ja mahdolliseen väärinkäyttöön liittyviä ongelmia. Into katsoo, että jää kuitenkin epäselväksi, kuinka suoraviivaisesti ehdotetut toimet ratkaisevat em. asioita. On tarkasteleva paremmin sitä, ovatko toimet oikeasuhtaisia, kun otetaan huomioon niiden negatiiviset vaikutukset haavoittuvissa asemassa olevien henkilöiden yksityisyydensuojaan, toimijuuteen ja hallinnon läpinäkyvyyteen.

Into katsoo, ettei digitaalisten ratkaisujen potentiaalia etuusjärjestelmän kehittämisessä tulisi rajata vain yksisuuntaiseen tiedonsiirtoon kansalaisen elämäntapahtumista viranomaiselle, lisääntyvään valvontaan ja väärinkäytösepäilyihin. Sen sijaan digitaalisia ratkaisuja tulisi hyödyntää proaktiivisesti: kansalaisen hyväksi ja hänen saamaansa palvelua kehittäen. Esimerkiksi OmaKelaan jätetyssä etuushakemuksessa ilmenevien epäselvyyksien tai puutteiden tulisi toimia automatisoituna herätteenä, joka ohjaa asiakkaan yksilöllisen neuvonnan ja palveluohjauksen piiriin niin, että joko Kela tai hyvinvointialue tavoittelee asiakasta ja tarjoaa hänelle apua etuuksien ja palveluiden kanssa toimimiseen.

Esityksessä on kuitenkin viitteitä kansalaisiin kohdentuvasta epäluottamuksesta ja ilman väärinkäytösepäilyä tehtävän valvonnan normalisoinnista, joka ilman tarkentavia toimia tulisi heikentämään palvelujärjestelmämme kykyä kokonaisvaltaisesti vahvistaa tuenhakijoiden elämäntilannetta. Vaikka esityksen julkilausuttuina tavoitteina on hallinnollinen tehostaminen ja asiakaskokemuksen parantaminen asiointia helpottamalla, toimenpiteiden suhde sillä korjattavien ongelmien laajuuteen herättää kysymyksiä suhteellisuusperiaatteen toteutumisesta. Into peräänkuuluttaa palveluiden huomioimista, sillä etenkin toimeentulotuen kohdalla juuri niiden vahvistaminen olisi olennaista, jos tukiriippuvuutta halutaan aidosti vähentää.

Pietikäinen Reetta

Into - etsivä nuorisotyö ja työpajatoiminta